

Ekonomik Entegrasyon, Uzmanlaşma ve Endüstrilerin Konumlanması

Şekip Yazgan
Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

ÖZET Çalışmanın amacı ekonomik entegrasyonun bölgesel uzmanlaşma ve endüstriyel faaliyetlerin konumlanması üzerindeki etkilerini uluslararası ticaret teorilerinden ‘Geleneksel Ticaret Teorisi,’ ‘Yeni Ticaret Teorileri’ ve ‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’ çerçevesinde açıklamaktır. Bu üç teorik yaklaşım da ekonomik entegrasyon sonucunda uzmanlaşmanın ve yoğunlaşmanın arttığını tahmin etmekle beraber bu durumun sebepleri konusunda farklı açıklamalarda bulunmaktadır.

ANAHTAR KELİMELEER ekonomik entegrasyon, uzmanlaşma, endüstrilerin konumlanması

ABSTRACT The aim of the study is to explain the impact of economic integration on the regional specialization and the location of industrial activities within the framework of international trade theories—namely, ‘Traditional Trade Theory,’ ‘New Trade Theory’ and ‘New Economic Geography Theory.’ Although all these three theoretical approaches predict that specialization and concentration increase as a result of economic integration, they present different explanations for the reasons of this situation.

KEYWORDS economic integration, specialization, location of industries

GİRİŞ

Ekonomik entegrasyonun statik kaynak dağılımı ve dinamik etkilerine ek olarak son yıllarda önemle üzerinde durulan konulardan birisi de entegrasyonun uzmanlaşma ve endüstrilerin konumlanması üzerindeki etkileridir. Traistaru-Siedschlag ve Volpe Martincus’a göre, ekonomik entegrasyonun ülkelerdeki endüstriyel faaliyetlerin mekânsal dağılımını ne yönde değiştirdiğinin ve bu değişmeye neden olan faktörlerin araştırılmasının arkasında ekonomi politikasıyla ilgili birkaç önemli sebep bulunmaktadır. İlk olarak, ekonomik faaliyetlerin sektörel ve mekânsal dağılımlarının toplam refah düzeyi ve refahın dağılımı üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. İkinci olarak, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımlarının önemli politik-ekonomik etkileri bulunmaktadır. Ekonomik entegrasyon, ekonomik faaliyetlerin birkaç ülkede yoğunlaşmasını tetikleyerek, bölgeler arasındaki eşitsizliklerin düzeyinin artmasına neden olabilecektir. Ekonomi politikası açısından kabul edilemez bu durum neticesinde ise devam eden entegrasyon süreci tehlikeye girebilecektir. Üçüncü olarak, ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımının önemli makroekonomik etkileri bulunmaktadır. Ekonomik entegrasyon sonucunda ekonomik faaliyetlerin coğrafi yoğunlaşmasının ve endüstriler arası uzmanlaşma-

nın artması neticesinde entegrasyona katılan ülkeler arasındaki üretim yapılarında iraksamalar ve farklılıklar ortaya çıkacaktır. Bu ise ülkelerin asimetrik şoklara maruz kalmaları riskini arttıracaktır.¹

Ekonomik entegrasyon çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Jovanovic'e göre, ekonomik faaliyetlerin başlıca amacı refahta bir artış sağlamaktır.² Ülkeler çeşitli ekonomik organizasyonlar oluşturarak ekonomik refahın artırılması amacına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Bu organizasyonlar organizasyonlara katılan birimlerin, beklentiler ve kendi kapasitelerinin sınırlamaları altında, faydalarını maksimize etmelerine olanak sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman, ekonomik entegrasyonlar refahı artırma araçlarından birisidir. Balassa, ekonomik entegrasyonu bir süreç olarak ve bir durum olarak iki şekilde tanımlamıştır. Balassa'ya göre bir süreç olarak entegrasyon, farklı ulusal devletlere ait ekonomik birimler arasındaki ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik önlemler alınması, bir durum olarak entegrasyon ise, ulusal ekonomiler arasındaki çeşitli ayrımcılık türlerinin bulunmamasıdır.³ Pelkmans'a göre ise, ekonomik entegrasyon, iki veya daha fazla ekonomi arasındaki ekonomik sınırların yani malların, hizmetlerin ve üretim faktörlerinin bir taraftan diğer tarafa geçişini kısıtlayan sınırın, ortadan kaldırılması olarak tanımlanmıştır.⁴ En genel tanımlama ile ekonomik entegrasyon, iki veya daha fazla ülke arasındaki ticarete engel teşkil eden çeşitli kısıtlamaların ve engellerinin kaldırılması ve bu ülkeler dışındaki ülkelere karşı ayrımcılığın sürdürülmesi veya artırılması olarak tanımlanabilir.⁵

Çalışmanın amacı ekonomik entegrasyonun uzmanlaşma ve endüstrilerin konumlanması üzerindeki etkilerini dış ticaret teorileri çerçevesinde incelemektir. Bu amaçla, ilk önce ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımlarını tanımlamak için kullanılan, uzmanlaşma (*specialization*), yoğunlaşma (*concentration*) ve yığılma (*agglomeration*) kavramları açıklanmış ve bu üç kavramın birbirlerinden farklılıkları ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonraki bölümünde ise ekonomik entegrasyonun, uzmanlaşma ve endüstriyel

-
1. Iulia Traistaru-Siedschlag ve Christian Volpe Martincus, "Economic Integration and Manufacturing Concentration Patterns: Evidence from MERCOSUR," *Open Economies Review*, 17 (2006), ss.297-319.
  2. Miroslav N. Jovanovic, *The Economics of International Integration* (Northampton: Edward Elgar, 2006), s.15.
  3. Bela A. Balassa, "Types of Economic Integration," F. Machlup (der.), *Economic Integration, Worldwide, Regional, Sectoral* (New York: Macmillan Press Ltd., 1976) içinde, s.1.
  4. Jacques Pelkmans, *Market Integration in the European Community* (New York: Springer-Verlag, 1984), s.3.
  5. Nicholas, Perdakis, "Trade Agreements: Depth of Integration," William A. Kerr ve James D.Gaisford (der.), *Handbook on International Trade Policy* (Cheltenham ve Northampton: Edward Elgar, 2007) içinde, s.109.

faaliyetlerin konumlanması üzerindeki etkileri, ‘Geleneksel Ticaret Teorisi,’ ‘Yeni Ticaret Teorileri’ ve ‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’ çerçevesinde açıklanmıştır.

UZMANLAŞMA, YOĞUNLAŞMA VE YIĞILMA

Uzmanlaşma, yoğunlaşma ve yığılma kavramları ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımlarını tanımlamak için kullanılmaktadır. Uzmanlaşma, bir bölgede üretim yapan sanayinin payının o sanayinin diğer bölgelerde yapılan üretimine göre daha fazla olup olmadığından bahsetmektedir.⁶ Adam Smith’in bahsettiği emeğin uluslararası paylaşımı da ticaret teorisinde uzmanlaşmayı vurgulamaktadır. Uzmanlaşma çalışmaları bir ülkenin ya da bölgenin ekonomik yapısını ortaya çıkarmaktadır. Şekil 1’de 1.a’da A ve B ülkelerinde uzmanlaşma yokken, 1.b’de uzmanlaşma açıkça görülmektedir.

Yoğunlaşma ve yığılma uzmanlaşmadan (*specialization*) ayırt edilmektedir. Yoğunlaşma (*concentration*) ve yığılma (*agglomeration*) ekonomik faaliyetlerin, bütün olarak imalat sanayinin ya da belirli bir sanayinin mekânda (bir kentte, bölgede ya da ülkede) nasıl dağıldığını göstermektedir. Yoğunlaşma ve yığılma kavramları birbirlerine benzemekle beraber, anlatmak istedikleri şey tamamen birbirinden farklıdır. Yoğunlaşma birkaç tane iyi tanımlanmış sektörün—dikkat çeken sektörlerin—yerleşimini analiz etmektedir. Yığılma ise ekonomik faaliyetlerin daha büyük kısımlarının, imalat sanayinin tamamının mekânsal olarak yerleşimini analiz etmektedir. Şekil 1, 1.b’de iki sanayinin yoğunlaşması (I sanayisi A ülkesinde, II sanayisi B ülkesinde), ve 1.d’de ise sanayi faaliyetlerinin yığılması (hemen hemen bütün I ve II sanayileri A ülkesinde kurulmuştur) görülmektedir.⁷ Sanayinin coğrafi yoğunlaşmasının ampirik analizi, belirli sanayilerin coğrafi olarak kümelenip kümelenmediği göstermektedir. Bunun sonucunda sanayinin yoğunlaşması, bütün imalat sanayinin dağılımı hakkında bir şey söylememekte, yığılmanın derecesi hakkında kesin bir bilgi vermemektedir. Tersine, yığılma olmadan coğrafi yoğunlaşma olabilmektedir. Şekil 1, 1.b ye göre, A ülkesi 4 bölgeden oluşmakta ve iki tane eşit büyüklükte I ve II sanayi bulunmaktadır. Coğrafi yoğunlaşma A ülkesinin 1. bölgesinde I sanayisinin kurulduğunu belirtmektedir. Şekil 1, 1.b’nin tersine, 1.c’de ise A ülkesinde bölgesel

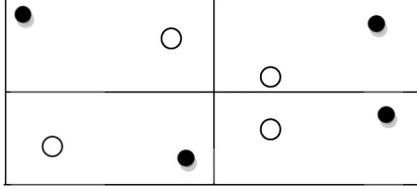
6. Steven Brakman, Harry Garretsen ve Charles von Marrewijk, *An Introduction to Geographical Economics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001); ve Karl Aiginger, “Specialisation of European Manufacturing,” *Austrian Economic Quarterly*, 2 (2000), ss.81-92.

7. Steven Brakman, Harry Garretsen ve Charles von Marrewijk, *An Introduction to Geographical Economics*, s.129.

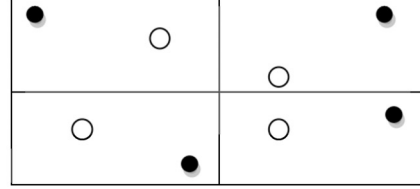
● Endüstri I

○ Endüstri II

1.a. Uzmanlaşma ya da yoğunlaşmanın olmadığı durum

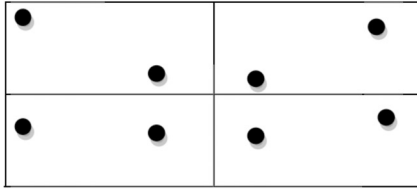

A Ülkesi

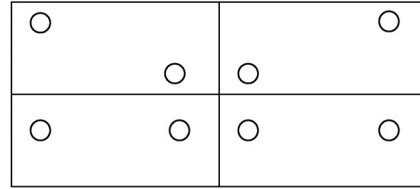

B Ülkesi

1.b. Uzmanlaşma; ülke düzeyinde yoğunlaşma

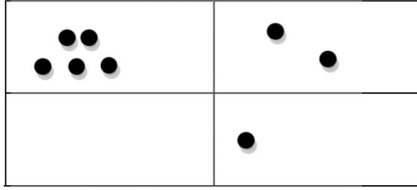

A Ülkesi

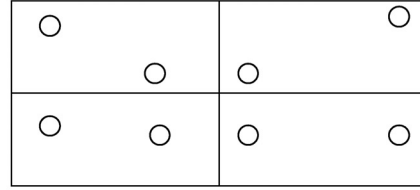

B Ülkesi

1.c. Uzmanlaşma; bölgesel düzeyde endüstri I'in yoğunlaşması

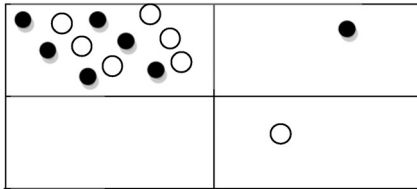

A Ülkesi

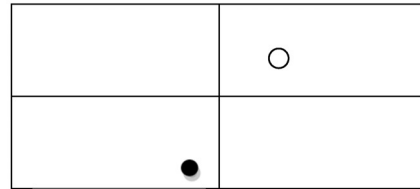

B Ülkesi

1.d. Yoğunlaşma ve yığılma

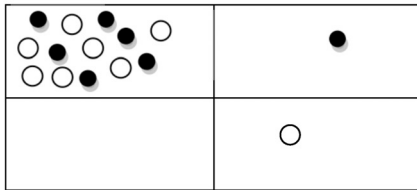

A Ülkesi

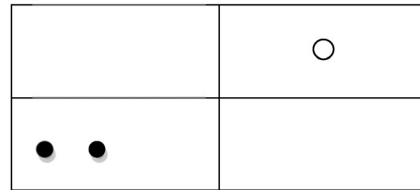

B Ülkesi

1.e. Yoğunlaşma, uzmanlaşma ve yığılma

A Ülkesi

B Ülkesi

Kaynak: Steven Brakman, Harry Garretsen ve Charles von Marrewijk, *An Introduction to Geographical Economics*, s.130.

ŞEKİL 1—Yoğunlaşma, Uzmanlaşma ve Yığılma

düzeyde yoğunlaşma açıkça görülmektedir: imalat sanayi faaliyetlerinin dağılımı iki ülke arasında aynıdır. Bu ülke içindeki yığılma, her iki sanayinin de hacim olarak aynı ülkede kurulması ya da Şekil 1, 1.d’de olduğu gibi ülkenin sadece bir bölgesinde sanayinin yığılması demektir. Bundan dolayı yoğunlaşma ve yığılma oldukça farklı kavramlardır. Gerçekte sanayinin çoğunluğu coğrafi olarak aynı yerde yoğunlaşmaktadır; bu da bütün olarak sanayi faaliyetlerinin yoğun olarak yığılmasını göstermektedir (Şekil 1, 1.d.). Yığılma çalışmaları, toplam ekonomik faaliyetlerin çoğunlukla da imalat sanayinin mekânsal olarak dağılımını analiz etmektedir. Yoğunlaşmanın ampirik analizi ise, otomotiv üretimi gibi, sadece belirli bir tip ekonomik faaliyet için geçerlidir; daha sonra bu düşük düzeydeki yığının, mekanda nasıl yerleşeceğini göstermektedir.⁸

Şekil 1, 1.b’de her iki ülke aynı büyüklükte varsayıldığı için uzmanlaşma yoğunlaşmayla çakışmaktadır. Uzmanlaşma ve yoğunlaşma arasında çok yakın bir ilişki olduğu ve ülkelerin uzmanlaşmaları arttığında bu ülkelerdeki endüstrilerin yoğunlaşmanın artması gerektiği, Aiginger ve Davies’in ifadesiyle uzmanlaşma ve yoğunlaşmanın bir bozuk paranın iki yüzü gibi olduğu düşünülür.⁹ Gerçekten de, ülkelerin ve endüstrilerin aynı büyüklüklere sahip—yani, tam simetrik olduklarını düşünürsek—uzmanlaşmadaki bir artış endüstrilerin yoğunlaşmasında bir artışa neden olacaktır. Uzmanlaşma ve yoğunlaşmayı, satırları ülkeleri, sütunları ise endüstrileri gösteren bir matrisin iki yönü olarak düşünelim. Bu matris-te yoğunlaşma her sütunun aşağıya doğru okunmasıyla, uzmanlaşma ise her satırın okunmasıyla bulunacaktır. Ülkeler ve endüstriler tam simetrik olduğunda, satırlar arasında meydana gelen bir eşitsizlik, sütunlardaki değişimle karşılanacaktır. Ülkelerin ve endüstrilerin asimetric olduklarında ise uzmanlaşmadaki artış yoğunlaşmaya neden olmayacaktır.

Endüstriyel faaliyetlerin konumlanmaları coğrafi yoğunlaşma kavramı ile ifade edilmektedir. Ekonomik faaliyetlerinin konumlanmasını belirleyen faktörler iki grup altında toplamaktadır.¹⁰ Bu faktörler: ‘Birinci doğa unsurları’ (*First Nature Elements*) ve ‘İkinci doğa unsurları’dır (*Second Nature Elements*). Birinci doğa unsurları, deniz kıyısında yer alma, uygun iklim koşullarına sahip olma gibi coğrafi yapı ve doğal kaynaklar ile şekillenen

8. Steven Brakman, Harry Garretsen ve Charles von Marrewijk, *An Introduction to Geographical Economics*, s.129.

9. Karl Aiginger ve Stephen W. Davies, “Industrial Specialisation and Geographic Concentration: Two Sides of the Same Coin? Not for The European Union,” *Journal of Applied Economics*, 7/2 (Kasım 2004), ss.231-248.

10. Paul R. Krugman, “First Nature, Second Nature, and Metropolitan Location,” *Journal of Regional Science*, 33 (1993), ss.129-144; Henry G. Overman, Stephen J. Redding ve Anthony J. Venables, “The Economic Geography of Trade, Production and Income: A Survey of Empirics,” E. Kwan Choi ve James Harrigan (der.), *Handbook of International Trade* (Malden, Oxford ve Carlton: Blackwell Publishing Ltd., 2003) içinde, ss.353-354.

özellikleri temsil etmektedir. İkinci doğa unsurları ise, ekonomik karar vericiler (firmalar ve tüketiciler) arasındaki coğrafi uzaklık olarak tanımlanmakta ve ekonomik karar vericilerin birbirlerine yakın mesafede bulunmalarından kazanacakları faydaları vurgulamaktadır. Ekonomik karar vericiler bir bölgede birbirlerine ne kadar yakın olurlarsa birbirlerinden uzak oldukları duruma göre daha fazla yarar sağlarlar. Bu durum üç faktör tarafından açıklanmaktadır. Bu faktörlerden birincisi, teknolojik dışsallıklardır. Ekonomik karar vericilerin belirli bir mekânsal alanda toplanması ile ekonomik karar vericiler arasında bilginin yayılması kolaylaşmaktadır. Firma sayısının artması ve mekânsal olarak birbirlerine yaklaşmaları bilgiye ulaşmak için geçen zamanı azaltmalarına ve bilginin daha etkin kullanımına olanak sağlamaktadır. İkinci faktör, uzmanlaşmış emek piyasasıdır. Firmaların bir mekânsal alanda bir arada bulunmaları ile işgücü piyasası büyümekte ve derinleşmektedir. Uzmanlaşmış ve gelişmiş bir işgücü piyasasının varlığı firmaların istihdam maliyetlerinin azalmasını ve işgücü eğitimi için gereken maliyetlerinin de azalmasını sağlamaktadır. Üçüncü faktör ise, uzmanlaşma ve pazarın büyüklüğüdür. Firmalar büyük pazarlara yakın olmak ve ölçeğe göre artan getirilerden faydalanmak istemektedirler. Firmaların büyük pazarlara yakın bir şekilde konumlanmaları, üretim aşamalarında uzmanlaşmaya ve bu bölgenin diğer firmalar açısından cazibesinin artmasına sebep olmaktadır.¹¹

Uzmanlaşma ve endüstrilerin konumlanmalarını belirleyen faktörler dış ticaret teorisi olmadan açıklanamaz.¹² Ekonomik entegrasyonun uzmanlaşma ve endüstriyel faaliyetlerin konumlanması üzerindeki etkileri ise dış ticaret teorisi çerçevesinde üç ayrı yaklaşımla açıklanmaktadır. Bu teorik yaklaşımlar, ‘Geleneksel Ticaret Teorisi,’ ‘Yeni Ticaret Teorileri’ ve ‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’dir. Çalışmanın bu bölümünde söz konusu üç yaklaşımın ekonomik entegrasyonun uzmanlaşma ve endüstrilerin konumlanmaları konusundaki görüşleri incelenecektir.

GELENEKSEL TİCARET TEORİSİ

Temel varsayımları tam rekabet piyasası, ürünlerin homojenliği ve ölçeğe göre sabit getiri olan Geleneksel Ticaret Teorisi, uzmanlaşma ve endüstriyel faaliyetlerin konumlanmasını, göreceli üretim maliyeti farklılıkları—yani, ‘Karşılaştırmalı Üstünlükler’—

11. Ravi Kanbur ve Anthony J. Venables, “Spatial Disparities and Economic Development,” David Held ve Ayşe Kaya (der.), *Global Inequality: Patterns and Explanations* (London: Polity Press, 2007) içinde, s.208.

12. Antje Hildebrandt ve Julia Wörz, “Determinants of Geographical Concentration Patterns in Central and Eastern European Countries,” *Focus on European Economic Integration*, 1/04 (2004), ss.70-95.

ile açıklamaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağının ne olduğuna yanıt veren iki temel teori bulunmaktadır. Bu teorilerin ilki Ricardo Modeli, ikincisi ise Heckscher-Ohlin modelidir.

Ricardo modelinde karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağı ülkeler arasında üretimde kullanılan teknoloji farklılıklarından kaynaklanan emek verimliliğidir. Bu önemli teorianın öncüsü, Adam Smith tarafından geliştirilen mutlak üstünlükler teorisidir. Smith, serbest ticaret ve uzmanlaşmanın yararlarını mutlak üstünlükler teorisi ile açıklamıştır.¹³ Mutlak üstünlükler teorisine göre, iki ülkeli ve iki mallı bir modelde, her ülke mutlak üstünlüğe sahip olduğu—yani, diğer ülkelere göre daha ucuza ürettiği—malların üretiminde uzmanlaşp bu malları üreterek ihraç etmeli, buna karşılık diğer ülkelere göre daha pahalıya ürettiği malları ithal etmelidir. Bu durumda her iki ülke de ticaretten kârlı çıkacaktır. Buradaki maliyet kavramı, sadece homojen olduğu düşünülen emek faktörünü içermektedir. Bir malın maliyeti, o mal için harcanan emek miktarıyla ölçülmektedir. Sermaye ise, biriktirilmiş emek olarak görülmekte, ayrı bir üretim faktörü olarak kabul edilmektedir (Emek-Değer Teorisi). Ricardo, mutlak üstünlükler teorisini geliştirerek, bir ülkenin her iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olsa bile dış ticaretten kazanç sağlayabileceğini göstermiştir. Ricardo, ülkelerarası üretim maliyetlerinin mutlak farkı yerine, üretim maliyetlerinin farklılığının derecesi üzerinde durmuştur. Bir başka anlatımla, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi, uluslararası ticaretin, mutlak değil karşılaştırmalı üstünlüklere dayanması gereğini ortaya koymuştur.¹⁴ Ricardo'ya göre, üretim maliyetlerindeki farklılıklar emeğin uluslararası verimliliğindeki farkların bir sonucudur. Ricardo modelinde, serbest ticaret altında her ülke karşılaştırmalı olarak üstün olduğu malların üretiminde uzmanlaşp bunları ihraç etmeli, buna karşılık öteki ülkelere, bu ülkelerin, kendilerine oranla daha ucuza ürettikleri—yani, karşılaştırmalı olarak üstünlüğe sahip oldukları—malları ithal etmelidir. Tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarında bulunan Ricardo modelinde de, maliyeti oluşturan tek faktör, homojen, ülke içinde tam hareketli ve ülkeler arasında tam hareketsiz olduğu varsayılan emektir.

Heckscher-Ohlin modelinde ise karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağı emek verimliliğindeki farklılıklar değil, ülkelerin faktör donanımları farklılıkları—yani üretim faktörlerinin görece bolluğu ya da kıtlığıdır. Modele göre, ülkede görece olarak bol olan üretim faktörü daha ucuz olduğundan, ülke o faktörün yoğun olarak kullanıldığı malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Bir ülkenin görece faktör bolluğu emekte ise ülke emek yoğun mallarda, sermayede ise sermaye yoğun mallarda uzmanlaşacaktır. İki ülkeli bir mo-

13. Adam Smith, *The Wealth of Nations* (New York: The Modern Library, 1937).

14. David Ricardo, *Principles of Political Economy and Taxation* (Middlesex: Penguin Books, 1971).

delde, ülkelerin bu uzmanlaşma sonucunda dış ticaretten kazanç elde etmesi beklenir. Heckscher-Ohlin modeli, ülkenin sahip olduğu üretim faktörleri miktarını esas alırken emek ve sermayeyi dikkate alma geleneğini sürdürmektedir. Ancak, Heckscher-Ohlin modelinde sermaye, birikmiş emek olarak değil, ayrı bir üretim faktörü olarak ele alınmaktadır. Bu çerçevede, ülkeler emek-zengini ve sermaye-zengini, mallar ise emek-yoğun ve sermaye-yoğun biçiminde ayrıştırılırken ülkelerin faktör donanımları, malların ise faktör yoğunlukları bakımından farklılaştığı düşünülmektedir. Ayrıca, bir malın üretim fonksiyonunun—dolayısıyla, üretim teknolojisinin —bütün ülkelerde aynı olduğu ve üretimde sabit verim koşullarının geçerli bulunduğu varsayılmaktadır.¹⁵

Leontief, sermaye zengini olan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Heckscher-Ohlin modelinin öngördüğünün tersine, sermaye-yoğun mallar ithal edip emek-yoğun mallar ihraç ettiğini bulmuştur.¹⁶ Heckscher-Ohlin modelinin öngörüsüyle bağdaşmayan bu sonuca 'Leontief Paradoksu' denir. Heckscher-Ohlin modelinin varsayımlarının sarsılmasına yol açan Leontief Paradoksu, iktisatçıların Leontief Paradoksu ile Heckscher-Ohlin modelini bağdaştırmayı amaçlayan çalışmalar yapmalarına yol açmıştır. Heckscher-Ohlin modeli özellikle işlenmiş mallardaki ticareti açıklamada yetersiz kalmaktaydı. İşlenmiş mal ticaretini inceleyenler, teknolojik yeniliklerin bu ticareti yönlendirmede büyük bir önemi olduğunu fark ettiler. Böylece nitelikli işgücü, araştırma geliştirme harcamalarının yoğunluğu, ülkenin sermaye donanımı, teknolojik buluşlar, pazarlama maliyeti gibi etmenler ülkeler arasındaki maliyet üstünlüğünü açıklamak üzere dış ticaret modellerine girdi.¹⁷ Geliştirilen bu yeni teoremler teknolojik değişimleri analizlere eklerken, ülkelerin uzmanlaşmalarıyla ilgili sonuçlar da vermiştir. Heckscher-Ohlin modelinin üretim fonksiyonlarının tüm ülkelerde özdeş olduğu varsayımını eleştiren Posner, 'Teknoloji Açığı Teorisi' ile teknolojik ilerlemeyi uzmanlaşmanın bağımsız bir belirleyeni olarak analize katmıştır.¹⁸ Teknolojik ilerlemeler sonucu elde edilen yenilikler üretim listesini ve üretim süreçlerini durmadan değiştirmekte ve ülkelere geçici bir karşılaştırmalı üstünlük sağlamaktadır. Uluslararası ticarete uzmanlaşma, bir ülkenin yenilik yapma hızına ve diğer ülkelerin bu yeniliği ne kadar hızlı taklit edeceklerine bağlıdır. Burada, tek-

15. Elli F. Heckscher, "The Effect of Foreign Trade on the Distribution of Income," Howard H. Ellis ve Lloyd A. Metzler (ed.) *Readings in the Theory of International Trade*, (London: George Allen and Unwin, 1966) içinde; ve Bertil Gotthard Ohlin, *International and Interregional Trade*, düzeltilmiş baskı (Cambridge: Harvard University Press, 1967).

16. Wassily Leontief, "Domestic Production and Foreign Trade: The American Capital Position Re-examined," *Economia Internazionale*, 7/1 (Şubat 1954), ss.3-32.

17. Şiir Erkök Yılmaz, *Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi* (Ankara: Eflatun Yayınevi, 2010), s.195.

18. Michael V. Posner, "International Trade and Technical Change," *Oxford Economic Papers*, 13 (1961), ss.323-341.

noloji Heckscher-Ohlin modelinin aksine, bir donanım değil, yeniliklerin, öğrenmenin ve keşiflerin bir sonucudur. Teknoloji Açığı Teorisi, ticaretin belirleyicisi olarak teknolojik değişmeyi analize katmakla dış ticaret teorisine dinamik bir nitelik kazandırmasına karşın teknoloji açığının ortaya çıkma nedenlerini ve büyüklüğünü açıklamada yeterince başarılı olamamıştır. Daha sonra Vernon, ‘Ürün Dönemleri Teorisi’ni geliştirerek Teknoloji Açığı Teorisi’nin eksikliklerini gidermeye çalışmıştır.¹⁹ Teknoloji Açığı Teorisi, Ürün Dönemleri Teorisi’nin önemli bir öncüsüdür. Ürün Dönemleri Teorisi’ne göre, bazı ülkeler halen var olan mallarda, bazıları da yeni malların üretiminde uzmanlaşırlar. Ancak bir mal yeni mal durumundan eski mal biçimindeki yaşam dönemlerine geçerken üretimin coğrafi yeri de değişecektir. Vernon’a göre, teknolojik yenilikler ve yeni malların geliştirilmesi ileri sanayileşmiş ülkelerde oluşur. Bu durum, yüksek derecede eğitilmiş iş gücünün ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) harcamalarına yapılan görece yüksek harcamaların sonucudur. Vernon’un ürün dönemleri modelinde iki temel süreç bulunmaktadır. Bu süreçlerden birincisi, yeni ürünlerin gelişmiş ülkeler tarafından üretilmeleri, ikinci süreç ise yeni ürünlerin nasıl üretildiklerine ilişkin bilgilerin gelişmekte olan ülkelere transfer edilmesidir.²⁰ Krugman bu iki temel süreci modellemiştir. Krugman’ın modelinde, iki ülke—‘Kuzey’ ve ‘Güney’—iki mal—‘eski ürünler’ ve ‘yeni ürünler’—ve üretim faktörü olarak sadece ‘emek’ vardır. Modelde ayrıca bu iki ülkenin maliyet fonksiyonları aynıdır. Daha gelişmiş ‘Kuzey’in yeni ürünleri geliştirme ve üretme yeteneği karşılaştırmalı üstünlüklerin kaynağı olacaktır ve ‘Güney’ yeni üretim teknolojisini gecikmeyle uygulayacaktır.²¹

Geleneksel Ticaret Teorisi’nin temel varsayımları sonucunda ülkeler ve bölgeler arasında emek verimliliği (teknoloji) ve faktör donanımı farklılıkları olmadığı veya ticaret maliyetleri çok yüksek olduğu zaman ekonomik faaliyetler bölgeler arasında eşit bir biçimde dağılacaklar ve bir yoğunlaşma gerçekleşmeyecektir. Geleneksel Ticaret Teorisi, ekonomik entegrasyon neticesinde üretimin, yeni oluşan bölgesel ekonomik alan içerisinde yeniden konumlanacağını ve karşılaştırmalı üstünlükler sebebiyle de uzmanlaşmanın artacağını ileri sürmektedir.²²

Gerçek hayatta ülkelerde ve bölgelerdeki farklı üretim yapılarının benzer faktör donanımlarına ve üretim teknolojilerine sahip oldukları görülmektedir. Bu durumda Gele-

19. Raymond Vernon, “International Investment and International Trade in the Product Cycle,” *The Quarterly Journal of Economics*, 80/2 (1966), ss.190-207.

20. Raymond Vernon, “International Investment and International Trade in the Product Cycle,” ss.190-207.

21. Paul R. Krugman, “A Model of Innovation, Technology Transfer, and the World Distribution of Income,” *The Journal of Political Economy*, 87/2 (Nisan 1979), ss.253-266.

22. Anthony J. Venables, “Winners and Losers from Regional Integration Agreements,” *Economic Journal*, 113 (2003), ss.747-761.

neksel Ticaret Teorisi'nin temeli olan karşılaştırmalı üstünlükler, ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmalarının ve uzmanlaşmalarının açıklanmasında tek başına yeterli olamamaktadır.²³ Yeni Ticaret Teorileri uzmanlaşma ve endüstriyel faaliyetlerin konumlanması üzerinde etkili olan diğer faktörleri incelemektedir.

YENİ TİCARET TEORİLERİ

Geleneksel Ticaret Teorisi'nin uluslararası ticaret ile ilgili birkaç önemli öngörüsü bulunmaktadır. İlk olarak, uluslararası ticaret büyük ölçüde farklı faktör donanımlarına sahip ülkeler arasında olmalıdır. İkinci olarak, dışa açılma veya liberalizasyon ülkelerdeki üretim faktörleri sahipleri arasında bir çatışmaya yol açacaktır: örneğin, sermaye ihraç eden ülkelerde ülkelerdeki işçiler daha fazla rekabet hissedecekler ve gelirlerini kaybedeceklerdir. Son olarak, tamamlayıcı faktör donanımlarına sahip olan ülkeler, her biri farklı mallarda uzmanlaşacakları için ticaret blokları oluşturmaya en uygun ülkeler olacaklardır.²⁴

Geleneksel Ticaret Teorisi'nin tüm bu öngörülerine karşın, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde uluslararası ticaretin büyük bir kısmının, faktör donanımları veya teknolojik açıdan birbirlerine benzer, gelişmiş ülkeler arasında endüstriler arası ticaret şeklinde değil, endüstri içi ticaret biçiminde olduğu görülmüştür. Endüstri içi ticaret, benzer özelliklere sahip ülkeler arasında aynı endüstriye ait bir ürünün iki yönlü ticaretinin—yani, hem ithalatının hem de ihracatının—yapılmasıyla ortaya çıkan bir ticaret türü olarak tanımlanmaktadır.²⁵ Geleneksel Ticaret Teorisi tarafından açıklanamayan endüstri içi ticaret olgusu ancak mal farklılaştırılması ve ölçek ekonomileriyle açıklanabilir.²⁶

23. Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography," *The World Economy*, 21/6 (Ağustos 1998), ss.707-731; Anthony J. Venables, "The Assessment: Trade and Location," *Oxford Review of Economic Policy*, 14/2 (1998), ss.1-6; ve Yvonne Anna Wolfmayr-Schnitzer, "Economic Integration, Specialization and the Location of Industries: A Survey of the Theoretical Literature," *Austrian Economic Quarterly*, 5/2 (2000), ss.73-80.

24. Avinash Dixit, "In Honor of Paul Krugman: Winner of the John Bates Clark Medal," *Journal of Economic Perspectives*, 7/2 (Bahar 1993), ss. 173-188.

25. Luis A. Rivera-Batiz ve Maria-Angels Oliva, *International Trade: Theory, Strategies, and Evidence* (Oxford ve New York: Oxford University Press, 2003); Michael Benarroch, "Economies of Scale, Imperfect Competition and Market Size," William A. Kerr ve James D. Gaisford (der.), *Handbook on International Trade Policy* (Cheltenham ve Northampton: Edward Elgar, 2007) içinde, ss.141-149.

26. Elhanan Helpman ve Paul R. Krugman, *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy* (Cambridge: MIT Press, 1985); ve Avinash K. Dixit ve Victor Norman, *Theory of International Trade: A Dual, General Equilibrium Approach* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980).

Yeni Ticaret Teorileri, Geleneksel Ticaret Teorileri'nin temel varsayımları olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terkederek, eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiri varsayımlarını analize katmışlar ve ticaretin nedenini ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması temeline dayandırmışlardır.²⁷

Yeni Ticaret Teorileri'nde ekonomik faaliyetlerin konumlanmaları, birinci doğa unsurları—yani, emek hareketliliğinin olmadığı varsayımı altında iş gücünün büyüklüğü tarafından belirlenen pazar büyüklüğü—ve ikinci doğa unsurlarının—yani, ekonomik karar vericiler (firmalar ve tüketiciler) arasındaki coğrafi uzaklıklar—birlikte ele alınmalarıyla belirlenmektedir. Yeni Ticaret Teorisi modellerindeki varsayımlar şunlardır: Dünya, büyük merkez ülke ve küçük çevre ülke olmak üzere iki bölgeden oluşmaktadır. Büyük ülkenin sahip olduğu faktör donanımları küçük ülkeye göre daha fazladır. Ancak, her iki ülke de aynı göreceli faktör donanımlarına sahiptir. Yani, Geleneksel Ticaret Teorisi anlamında bir karşılaştırmalı üstünlükler yoktur. Ayrıca modellerde üretim yapıları iki sektörden oluşmaktadır. Birinci sektör tam rekabetçi sektördür. Burada ölçeğe göre sabit getiri vardır ve üretilen mallar maliyetsizce ticarete konu olmaktadır—yani, ticaret maliyetleri yoktur. Diğer sektör farklılaştırılmış malların üretildiği monopolcü rekabetçi sektördür. Bu sektörde firmalar ölçeğe göre artan getiriler altında farklılaştırılmış mallar üretmektedirler ve ticaret maliyetleri söz konusudur. Bu modellerin tipik sonucu ölçeğe göre artan getirili sektörlerin pazara erişimin daha iyi olduğu bölgelerde yoğunlaşmalarıdır.

Yeni Ticaret Teorileri'nde ekonomik entegrasyon sonucunda ticaret maliyetlerinde meydana gelen düşüşün ekonomik faaliyetlerin mekânsal konumlanması üzerindeki etkileri pazar büyüklüğü ve faktör piyasaları arasındaki karşılıklı etkileşimle açıklanmaktadır.

Krugman ile Helpman ve Krugman, diğer şeyler sabit olduğu zaman, tarifelerin tamamen kaldırıldığı koşulda bütün ölçeğe göre artan getirili faaliyetlerin talebin daha fazla olduğu merkez ülkede yoğunlaşma eğiliminde olacaklarını ve büyük piyasalardan küçük piyasalara ihracat yapacağını göstermektedir.²⁸ Piyasa büyüklüğü etkisi (*Market Size Effect*) olarak adlandırılan bu etki, ülkelerin yurt içinde pazarı daha büyük olan malların ihracatını yapacağını belirtmektedir. Modellerde büyük ülke ve küçük ülke arasındaki talep farklılıkları üretim yapısındaki farklılıkları büyütmektedir.

27. Elhanan Helpman, "The Structure of Foreign Trade," *The Journal of Economic Perspectives*, 13/2 (Bahar 1999), ss. 121-144; ve Ron Martin ve Peter Sunley, "Paul Krugman's Geographical Economics and Its Implications for Regional Development Theory: A Critical Assessment," *Economic Geography*, 72/3 (Temmuz 1996), ss.259-292.

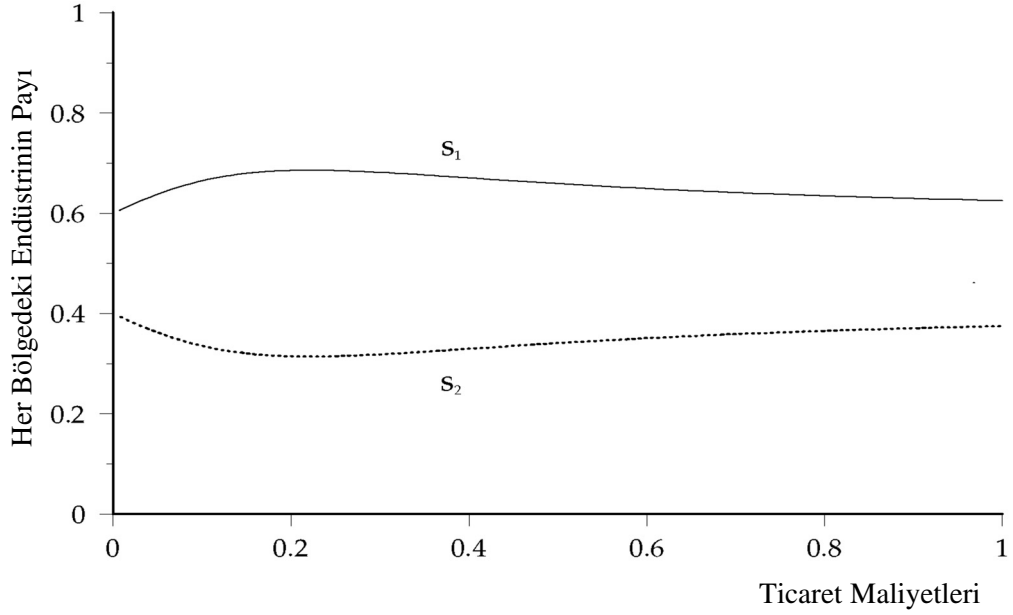
28. Paul R. Krugman, "Scale Economies, Product Differentiation, and the Pattern of Trade," *The American Economic Review*, 70/5 (Aralık 1980), ss.950-959; ve Elhanan Helpman ve Paul R. Krugman, *Market Structure and Foreign Trade: Increasing Returns, Imperfect Competition, and the International Economy*.

Krugman ve Venables ekonomik entegrasyon sonucunda ticaret maliyetlerindeki düşüşlerin ekonomik faaliyetlerin konumlanmaları üzerindeki etkilerini ürün farklılaştırması ve oligopol piyasa yapısı altında incelemişlerdir. Firma sayısının endojen olduğu varsayımı altında görece maliyetler sabit ve çevre ülkedeki görece maliyetlerden daha düşük olduğu durumda, ekonomik entegrasyon ile birlikte ticaret maliyetlerinde meydana gelen azalma sonucunda firmalar küçük ülkeden büyük ülkeye doğru yer değiştireceklerdir. Krugman ve Venables ticaretteki serbestleşmenin büyük ülkedeki imalatçı sektör üzerinde ters-U şeklinde bir etkisi olduğunu göstermişlerdir. Firmaların büyük ülkede yoğunlaşmalarının nedeni firma yer seçimini belirleyen faktörler arasındaki etkileşime bağlı olacaktır. Bu faktörlerden birisi olan daha büyük ülkenin pazarına erişim ekonomik entegrasyonun başlangıç aşamalarında etkili olmaktadır. Ekonomik entegrasyonun daha ileriki aşamalarında ise firmalar üretim maliyetleri arasındaki farklılıklara daha duyarlı hale gelmektedir. Üretim etkisi söz konusu ise, entegrasyonun başlangıç aşamalarında küçük ülkede üretim azalacak, ancak daha sonraki aşamalarda küçük bölgede üretiminin avantajı büyük ülkenin piyasasına erişim avantajından daha baskın olacağı için bazı firmalar üretim yeri olarak tekrar küçük ülkeyi seçecekler ve küçük ülkede üretim artacaktır. Üretim etkisi, büyük ve küçük ülkede ücretlerin başlangıçta birbirlerinden farklılaşacağı ancak entegrasyonun ileri aşamalarında ücretlerin birbirine yakınsayacağı ve nihai olarak faktör fiyatlarının eşitleneceğini belirtmektedir.²⁹

Krugman ve Venables'da ekonomik entegrasyon ve konumlanma arasındaki ilişki, Ottaviano ve Puga'nın çizdiği şekliyle, Şekil 2'de gösterilmektedir.³⁰ Şekil 2'de dikey eksen her bölgedeki endüstrinin payını, yatay eksen ise ticaret maliyetlerini göstermektedir. Şekilde görüldüğü üzere büyük merkez ülke toplam faktör donanımının oluşturan iki üretim faktörünün %60'ına sahiptir. Otarşi durumunda her bölgenin endüstrideki payı toplam faktör donanımlarına eşittir. Ticaret maliyetlerinin yüksek olduğu durumda firmalar, hepsini olmasa da, satışlarını kendi yerel piyasalarında yapacaklardır. Ekonomik entegrasyon sonucunda firmalar diğer bölgelerin pazarlarında da satış yapacaklardır. Bu durumda büyük ülkede kârlar artacaktır. Bu kâr artışı sonucunda daha fazla sayıda firma piyasaya girecek ve büyük ülkedeki endüstrinin payı sahip olduğu faktör donanımların-

29. Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, "Integration and the Competitiveness of Peripheral Industry," Christopher Bliss ve Jorge Braga de Macedo (der.), *Unity with Diversity in the European Community: The Community's Southern Frontier* (Cambridge: Cambridge University Press, 1990) içinde, ss.56-75.

30. Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, "Integration and the Competitiveness of Peripheral Industry," ss.56-75; ve Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy," ss.707-731.

Kaynak: Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography," ss.707-731.

ŞEKİL 2—Krugman ve Venables (1990)'da Ekonomik Entegrasyon ve Konumlanma

dan daha fazla olacaktır. Büyük ülkedeki endüstrinin payı yerel pazardaki üretim faktörlerine olan talep arttığı için artmaktadır. Bir noktadan sonra ise yükselen faktör fiyatları neticesinde bazı firmalar pazardan dışarı çıkmak zorunda kalacaklar ve entegrasyonun daha ileriki aşamalarında endüstrinin payı düşmeye başlayacaktır. İki ülkeli modelde serbest ticaret sonucunda iki ülkenin endüstrideki payları faktör donanımları seviyesine girecektir.

Krugman ve Venables'ın bu temel analizleri, Torstensson ile Brühlhart ve Torstensson tarafından modele üçüncü bir ülke eklenerek geliştirilmiştir.³¹ Çalışmalarda sonuç olarak Gümrük Birliği'ne üye büyük ülkedeki artan getirili endüstrilerin payları ile entegrasyon arasında ters-U şeklinde bir ilişki olduğu gösterilmiştir.

Geleneksel Ticaret Teorileri gibi ülkelerdeki üretim yapısı farklılıklarını ülkelerin yapısında bulunan karakteristik özelliklerle açıklayan Yeni Ticaret Teorileri, ekonomik

31. Johan Torstensson, *Economic Integration, Market Size and the Location of Industries* (Nottingham: University of Nottingham, Centre for Research in Economic Development and International Trade, 1995); ve Marius Brühlhart ve Johan Torstensson, "Regional Integration, Scale Economies, and Industry Location in the European Union," *CEPR Discussion Paper, No.1435* (1996).

entegrasyonun büyük ve küçük ülkelerdeki göreceli rekabet üzerindeki temel belirsizlikleri gidermek konusunda bize yardımcı olmakla birlikte bu teorilerin cevaplayamadıkları bazı sorular bulunmaktadır. Yeni Ticaret Teorileri, iki ülke olduğunu ve bu ülkelerden birisinin büyük, diğerinin küçük ülke olduğunu söylemekle beraber bu ayrımın neye göre yapıldığını ve benzer ülkelerin neden farklı üretim yapılarını geliştirdiklerini, neden bazı sektörlerin aynı yerde konumlandıklarını açıklayamamaktadırlar.³² Yeni Ticaret Teorileri'nin açıklayamadığı bu sorulara cevap vermek ve ekonomik faaliyetlerin neden bazı bölgelerde yoğunlaştıklarını açıklamak için bazı teorisyenler 1990'larda Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi'ni geliştirmişlerdir.

YENİ EKONOMİK COĞRAFYA TEORİSİ

Çalışmada buraya kadar incelenen dış ticaret teorilerini iki gruba ayırabiliriz. Birinci gruptaki modeller, karşılaştırmalı üstünlükler ve ölçeğe göre sabit getiri temeline dayanan modeller—'Geleneksel Ticaret Teorisi'—ikinci grup modeller ise ölçeğe göre artan getiri temeline dayanan modellerdir—'Yeni Ticaret Teorileri.' 'Yeni Ekonomik Coğrafya' modelleri ise üçüncü grup modelleri oluşturmaktadır. Temel ilgi alanı ticarette liberalizasyonun etkileri olan 'Yeni Ekonomik Coğrafya' (*New Economic Geography*) teorisindeki en önemli unsur, ülkeler ya da bölgeler arasındaki artan getiriler ve taşıma maliyetleri arasındaki etkileşimdir.³³

Son yıllarda birçok çalışmada öne çıkan 'Yeni Ekonomik Coğrafya' 1990'lı yılların başında çeşitli ekonomik yığılmaların coğrafi alanda nasıl oluştuğunu açıklamak için Krugman tarafından ortaya atılmıştır ve günümüzde mekânsal ekonominin en önemli dalı olarak gelişmiştir. 'Yeni Ekonomik Coğrafya' bir bakıma ekonomide mekânın yeniden keşfini ortaya koymaktadır. Yığılmaların nasıl oluştuğu ve hangi koşullar altında istikrarlı kalacağı sorularına yanıt aranmaktadır. Krugman ekonomik faaliyetlerin kendilerine yerleşim alanı olarak neden belirli yerleri seçtiği sorusunun cevabını ekonomik faaliyetlerin bir merkezde yoğunlaşmasını sağlayan merkezci güçler (*Centripetal Forces*) ve ekonomik faaliyetlerin bir merkezden uzaklaşmalarına sebep olan merkezkaç güçleri

32. Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography," ss.707-731; ve Peter Neary, "Of Hypes and Hyperbolas: Introducing the New Economic Geography," *Journal of Economic Literature*, 39 (2001), ss.536-561.

33. Keith Head ve Thierry Mayer, "The Empirics of Agglomeration and Trade," J. Vernon Henderson ve Jacques-François Thisse (der.), *Handbook of Regional and Urban Economics*, 4: *Cities and Geography* (Amsterdam: North-Holland, 2004) içinde, ss.2609-2669; ve Yvonne Anna Wolfmayr-Schnitzer, "Economic Integration, Specialization and the Location of Industries," ss.73-80.

TABLO 1—Merkezcil ve Merkezkaç Güçler

Merkezcil Güçler (<i>Centripetal Forces</i>)	Merkezkaç Güçler (<i>Centrifugal Forces</i>)
Piyasa Büyüklüğü	Sabit Faktörler
İşgücü Piyasasının Derinliği	Toprak Rantı
Dışsal Ekonomiler	Negatif Dışsal Ekonomiler

(*Centrifugal Forces*) olarak adlandırılan birbirine zıt güçler arasındaki etkileşimle açıklanmaktadır. Bu zıt güçlerin birbirlerine göreli üstünlüğü o merkezde bir yoğunlaşma olmasını ya da o merkezden uzaklaşmasını belirler.³⁴

Sanayinin belli bir merkezde yoğunlaşmasını sağlayan merkezcil güçler, piyasa büyüklüğü, işgücü piyasasının derinliği ve dışsal ekonomilerdir. Merkezkaç güçler ise sabit faktörler, toprak rantı ve negatif dışsal ekonomilerdir.³⁵

Burada bahsedilen merkezcil güçler aslında Marshallgil dışsal ekonomilerin kaynaklarıdır. Piyasanın büyüklüğü geriye-doğru bağlantı etkileri yaratmaktadır; çünkü ölçek ekonomilerinin geçerli olduğu üretim süreçlerinde pazara yakınlık, firmaların yer seçimi kararlarının temel ölçütüdür. Böylece ara malları sektörünün gelişmesini destekleyerek, bunları girdi olarak kullanan nihai malların maliyetlerinin azalmasına neden olur. Endüstriyel yoğunlaşmalar işgücü piyasalarının derinleşmesi ve yoğunlaşmasına yol açarak, uzmanlaşmış becerilerin yer aldığı piyasa katmanlarında hem araştırma ve eşleşme maliyetlerini, hem de iş bulma sürelerini azaltarak büyük ölçekli tasarrufların ortaya çıkmasını sağlar. Ekonomik faaliyetlerin coğrafi yakınlık içinde yığılmasının üçüncü etkisi ise bilgi yayılmaları yoluyla özünde yerel özelliklere sahip olan dinamik dışsal ekonomiler yaratarak, büyüme oranı üzerinde kalıcı etkiler bırakmasıdır. Merkezkaç güçler içinde yer alarak hem arz, hem de talep tarafından üretimin coğrafi manada yoğunlaşmasını engelleyen güçlerden birisi olan sabit faktörler, esas olarak toprak, doğal kaynaklar ve dış göç olanağı olmayan işgücünden oluşur. Ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmasından dolayı yöresel toprak veya arsa talebinin artarak, toprak (arsa) rantının yükseltmesi, daha sonraki yoğunlaşmaları engelleyici bir işleve sahiptir. Benzer biçimde trafik, nüfus kala-

34. Paul R. Krugman, *Development, Geography, and Economic Theory* (Cambridge: The MIT Press, 1996).

35. Paul R. Krugman, "The Role of Geography in Development," *International Regional Science Review*, 22/2 (Ağustos 1999), ss.142-161; Masahisa Fujita ve Paul R. Krugman, "The New Economic Geography: Past, Present and the Future," *Papers in Regional Science*, 83/1 (2004), ss.139-164; ve Masahisa Fujita, Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, *Spatial Economy Cities, Regions and International Trade* (Cambridge ve Londra: The MIT Press, 2001).

balıklığı, kirlilik gibi negatif dışsal ekonomilerin artışı sonucunda, söz konusu yerleşim yerlerinden kaçış veya ayrılış eğilimleri uyarılmaktadır. Bütün bunlar merkezkaç güçlerin tipik örnekleri olarak coğrafi yoğunlaşmaları engelleyen güçlerdir.

Merkezci güçler ve merkezkaç güçler arasındaki çelişkinin yarattığı dinamiğin açıklanabilmesindeki en büyük sorun ‘Kümülatif Nedensellik’ (*Cumulative Causation*) ve buna bağlı olarak ‘artan getiriler’in modellenmesindeki güçlüklerdir. ‘Kümülatif Nedensellik’ kavramı ekonomik coğrafya literatüründe önemli bir role sahiptir. Kümülatif Nedensellik açıklamalarının altındaki temel varsayım, firma düzeyinde var olan ölçek ekonomileridir. Ölçek ekonomilerinin bulunmadığı bir durumda, firmaların faaliyetlerini belirli bölgelerde yoğunlaştırmalarının bir anlamı kalmamaktadır. Bu durum, artan getirinin olmadığı ve kaynakların bir örnek dağılımının söz konusu olduğu, Robinson Crusoe Tipi bir ekonomik yapıya yol açmaktadır. Bu durumda, her birey kendi tüketimi için üretim yapacaktır. Ölçeğe göre artan getiriler ekonomik faaliyetlerin yığılmasını açıklayan temel belirleyicidir.³⁶ Kümülatif nedenselliğe göre, süreci oluşturan unsurların birinde ortaya çıkan bir değişme, karşılıklı bağımlılık ilişkisi içerisinde tüm sisteme yansımakta, tekrar başlangıçtaki ilk unsuru etkileyerek hızlandırmaktadır. Üreticilerin pazara ve diğer ara malı tedarik eden firmalara erişim açısından verdikleri yer seçimi kararları daha sonra pazarın genişlemesine ve tedarikçi firmaların sayısının artmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, herhangi bir endüstride yer alan bir firmanın verdiği yer seçimi kararı eğer doğru bir karar ise diğer firmaların da orada yerleşmesine neden olmaktadır. Firmalar, pazar potansiyelinin yüksek olduğu alana yerleşmek istemekte yani büyük pazarları tercih etmektedirler. Çok fazla firmanın bulunduğu pazarlar genişleme eğilimindedir. Aynı malı üreten ya da satan firmaların birbirlerine yakın yerleşmeyi tercih edip bir kümelenme oluşturmalarının mutlaka bir başlangıcı vardır. Ancak bu durumun sürmesinin döngüsel bir mantığı söz konusudur. Potansiyel alıcılar, aradıkları girdi ya da mal için doğrudan bu kümelere yönelirler. Firmalar da büyük bir alıcı potansiyeli olduğu için bu alanlara yerleşmeyi tercih ederler.³⁷

‘Yeni Ekonomik Coğrafya’ literatüründe modellemede kullanılan stratejik varsayım ‘Dixit-Stiglitz, buzdağı (*iceberg*), evrim ve bilgisayar’ sloganıyla özetlenmektedir. Dixit-Stiglitz ‘Yeni Ekonomik Coğrafya’ yaklaşımının temel aldığı en önemli modellerden birisidir. Yeni Ticaret Teorileri ve yeni büyüme modellerinin ortak olarak kullandığı Dixit-Stiglitz modeli ekonomik coğrafyanın da teorik alt yapısını sağlamaktadır. Di-

36. Yvonne Anna Wolfmayr-Schnitzer, “Economic Integration, Specialization and the Location of Industries,” ss.73-80.

37. Masahisa Fujita, Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, *Spatial Economy Cities, Regions and International Trade*.

xit-Stiglitz tüketicilerin çok sayıda mal çeşidi tüketmekten hoşlandıklarını veya diğer bir deyişle bir malın tüm çeşitlerinin her tüketici tarafından tercih edilebildiğini ifade etmektedir. Ayrıca bu yaklaşımda, ürün farklılaştırması, henüz üretimi yapılmamış bir ürün çeşidinin üretilmesi şeklinde olmaktadır. Taşıma maliyetleri sorunun özünü oluşturmakla beraber bu sektörü diğer mal üreten sektörlerle birlikte ele alarak bir model oluşturmak oldukça zordur. Ayrıca, taşıma maliyetleri, Dixit-Stiglitz modelinin önemli varsayımlarından olan sabit talep esnekliği varsayımını geçersiz kılmaktadır. Bu iki sorunun giderilmesi için dış ticaret teorisinde Samuelson çözümü olarak bilinen buzdağı (*iceberg*) tipi taşıma maliyetleri varsayımı kullanılmaktadır. Buzdağı tipi taşıma maliyetlerine göre, bir birim mal r bölgesinden s bölgesine nakliye edildiğinde bu malın sadece $1/T_{rs}$ kadar birimi s noktasına varır. Yani taşınan bir malın belli bir kısmı nakliye esnasında ‘eriyecek yok olur.’ Burada T_{rs} , birim başına gönderilen mal miktarını göstermektedir. Ekonomik coğrafya analizlerinin büyük kısmında çoklu dengeler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, üreticiler başka üreticilerin seçtiği yerleşim alanlarını seçmek istiyorlarsa bu durumda onların seçtikleri yerlerin bazı tesadüfî özellikler taşıdığı anlamı ortaya çıkmaktadır. Sonucun bir takım tesadüfî özellikler içermesi ekonominin hangi çözümü veya dengeyi seçeceğini belirsiz kılmaktadır. Üretim faktörlerinin yüksek reel getirileri teklif eden yerleşim bölgelerine doğru ‘evrimci’ bir süreç içinde hareket edecekleri ön kabulü vardır. Krugman’da belirtildiği üzere, teorisyenlerin tüm çabalarına rağmen en basit yeni ekonomik coğrafya modelleri bile kâğıt ve kalemle çözümlenmenin çok ötesinde modellerdir. ‘Bilgisayar,’ ‘Yeni Ekonomik Coğrafya’ modellerinin çözülebilmesi için bilgisayar ortamında dinamik simülasyonlar uygulanmasını ifade etmektedir.³⁸

‘Yeni Ekonomik Coğrafya’ teorisinde ‘kümülatif nedensellik’in modellenmesinde iki temel model bulunmaktadır. Bu modeller, ‘Merkez-Çevre Modelleri,’ ve ‘Dikey Bağlantılar Modeli’dir.

Merkez-Çevre Modeli’nde ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasına yol açan kümülatif nedensellik mekanizmasının sebebi bölgeler arasındaki emek hareketliliğidir. Bu yaklaşımın temelleri Krugman’a dayanmaktadır.³⁹ Modelin daha kapsamlı bir açıklaması Krugman’ın *The Journal of Political Economy* dergisinde 1991 yılında çıkan makalesinde yer almaktadır.⁴⁰ Krugman modelinde, iki bölge, biri sabit ölçek getirisine sahip, tam rekabetçi piyasada çalışan ve ürünü serbestçe ticaret edilebilen tarım sektörü,

38. Masahisa Fujita, Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, *Spatial Economy Cities, Regions and International Trade*.

39. Paul R. Krugman, *Geography and Trade* (Cambridge ve Londra: The MIT Press, 1991).

40. Paul R. Krugman, “Increasing Returns and Economic Geography,” *The Journal of Political Economy*, 99/3 (Haziran 1991), ss.483-499.

diğeri ise artan ölçek getirisine sahip, eksik rekabetçi piyasada çalışan ve ürününün ticareti serbest olmayan imalat sanayi, iki sektörlü bir ekonomi varsayılmaktadır. Modelde ayrıca tarım sektöründe çalışan emeğin (çiftçiler) bölgeler arasında hareketsiz, imalat sanayi sektöründe çalışan emeğin ise hareketli olduğu varsayımları yapılmaktadır. Bu modellerde temel olan ikinci sektördeki (imalat) firmaların bölgeler arası dağılımıdır; çünkü büyüme bu sektördeki gelişme yoluyla olmaktadır.⁴¹

Modelde imalat sanayi sektörünün belirli bir coğrafi bölgede yoğunlaşmasına yol açan yığılma güçlerinin çalışması, ölçek ekonomileri, taşıma maliyetleri ve faktör hareketliliği arasındaki üç yönlü etkileşim sonucu gerçekleşmektedir.⁴² Firmalar ölçek ekonomilerinden dolayı üretimlerini yoğunlaştırmak istemekte, aynı zamanda taşıma maliyetlerinden dolayı pazara ve diğer tedarikçi firmalara yakın olan yerleri tercih etmektedir; fakat pazara ve diğer tedarikçi firmalara erişim açısında iyi yerler ise piyasa büyüklüğü veya bağlantılardan dolayı diğer firmaların yerleştiği alanlardır. Görüldüğü gibi, burada merkezci güçlerin pazar ölçeği veya bağlantı etkisi 'kümülatif nedensellik' içinde coğrafi alanda yığılmaları yaratmaktadır. Diğer taraftan, tarım sektöründe hareketliliği olmayan çiftçiler, bir çeşit merkezkaç gücü yaratarak, daha az yerel rekabetin yaşandığı bölgeye yerleşme eğilimini zorlaştırmaktadır. Krugman artan ölçek ekonomilerinin var olduğu koşullarda emeğin serbest dolaşımı ve ticaret maliyeti arasındaki etkileşim sonucu üretimin belirli bölgelere yoğunlaştığını göstermektedir.⁴³ Şekil 3'de Krugman modelinde ekonomik entegrasyon ve konumlanma gösterilmektedir.

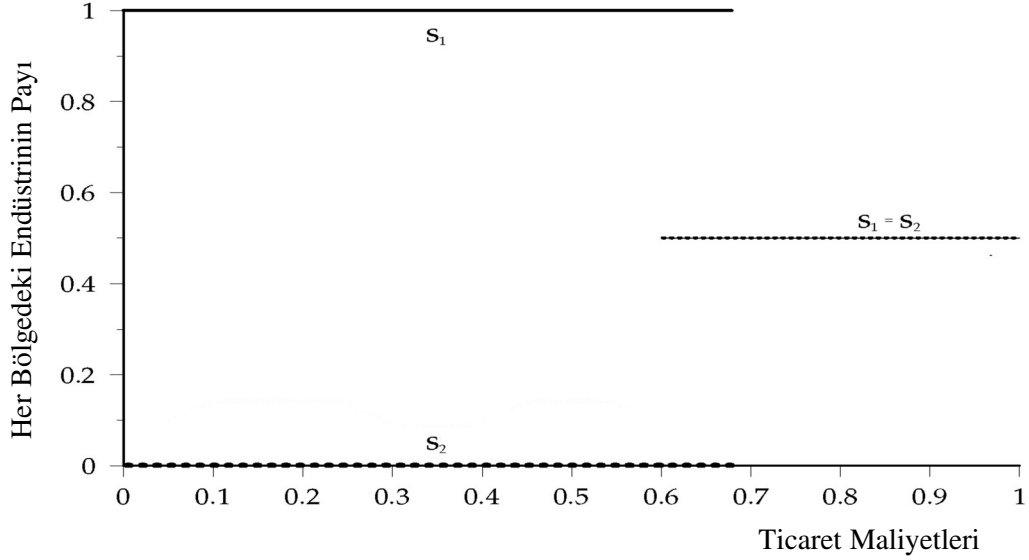
Şekil 3'de ticaret maliyetlerindeki tedrici düşüş sırasında iki bölge arasında endüstrinin payında meydana gelen değişme görülmektedir. Eğer ticaret maliyetleri kritik bir değerin altına düşerse, her iki bölge de avantaj sağlayacaklardır. Bölgeye daha fazla endüstrinin gelmesi, yüksek ücretler ve düşük yaşama maliyetleri nedeniyle daha fazla işgücü için bölgeyi çekici kılacaktır. Daha fazla işgücünün bölgeye kayması piyasa büyüklüğü etkisi nedeniyle daha fazla firmayı bölgeye çekecektir. Bu durum kendi kendini besleyen bir süreç olarak devam edecek ve başlangıçta birbirlerinin aynı olan bölgelerin endüstrileşmiş büyük bölge ve endüstrileşmemiş küçük bölge olmalarına yol açacaktır.

Ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasına yol açan kümülatif nedensellik mekanizmasının ikinci grubu, ara malların tüketimini ve arzını teşvik eden talep ve ma-

41. Paul R. Krugman, *Geography and Trade*; ve Paul R. Krugman, "Increasing Returns and Economic Geography," ss.483-499.

42. Masahisa Fujita, "The Development of Regional Integration in East Asia: From the Viewpoint of Spatial Economics," *Review of Urban and Regional Development Studies*, 19/1 (Mart 2007), ss.2-20.

43. Paul R. Krugman, *Geography and Trade*; ve Paul R. Krugman, "Increasing Returns and Economic Geography," ss.483-499.

Kaynak: Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography," ss.707-731.

ŞEKİL 3—Krugman (1991)'da Ekonomik Entegrasyon ve Konumlanma

liyet bağlantılarıdır. Puga, Krugman'ın modelini işgücünün mobilitesinin yüksek olduğu ABD deneyimi altında geliştirdiğini, buna karşılık AB'de ise işgücünün mobilitesi, kültürel ve sosyal engeller nedeniyle ABD'ne kıyasla oldukça düşük olduğunu belirtmektedir.⁴⁴ Venables tarafından geliştirilen modelde emeğin serbest dolaşımının olmadığı durumlarda, ekonomik faaliyetlerin mekânsal yoğunlaşmasını, üretimin yukarı ve aşağı aşamalarında yer alan firmaların dikey entegrasyonu üstlenmektedir.⁴⁵

Dikey Bağlantılar modelinde, sektörlerden birisi ticaret maliyetlerinin olmadığı ve tam rekabet şartlarının hüküm sürdüğü, diğer iki sektörün ise eksik rekabet koşullarının ve dikey bağlantıların olduğu üç sektör bulunmaktadır. Modelde ara malları talep eden firmaların hareketliliği nedeniyle uluslararası ve bölgeler arası talep farklılıkları endojendir. Firmalar arasındaki yatay ve dikey bağlantılar ve ekonomik birimler arasındaki dışsallıklar ile ticari maliyetler düştüğünde ekonomik faaliyetler bir ya da birkaç bölgede yoğunlaşacaktır. Venables modelinde firmaların sadece emek arzı ve mallara olan talepten kaynaklanan bağlantılar nedeniyle değil, hepsi eksik rekabet şartlarında çalışan fir-

44. Diego Puga, "European Regional Policies in Light of Recent Location Theories," *CEPR Discussion Paper, No.2767* (Nisan 2001).

45. Anthony J. Venables, "Equilibrium Locations of Vertically Linked Industries," *International Economic Review*, 37/2 (Mayıs 1996), ss.341-359.

malar arasındaki dikey bağlantılar nedeniyle de bir arada olmaktan fayda sağlayacaklarını göstermektedir. Venables'in modelinde üretimin yukarı ve aşağı aşamalarında yer alan firmalar arasındaki dikey bağlantılar, emek hareketliliğinin olduğu Krugman'ın modeliyle aynı sonuçları vermektedir.⁴⁶

Krugman ve Venables ise firmalar arasındaki dikey bağlantı argümanını geliştirerek Krugman modeli ile daha çok karşılaştırılabilir bir model oluşturmuşlardır.⁴⁷ İki çalışmada da kümülatif nedensellik benzer şekilde yükselmektedir. Krugman'da bir bölgedeki firma sayısındaki artış, yerel firmaların ürettikleri mallara olan talebi bölgeye çeki len işçiler vasıtasıyla arttırırken, bölgeler arasında emek hareketliliği olmayan Krugman ve Venables'in modelinde harcamalara olan talep bölgeye yeni gelen firmalardan kaynaklanmaktadır. Bu talep bağlantısına ek olarak, Krugman ve Venables'de daha büyük pazarlardaki firmaların daha fazla ara malı talep etmeleriyle ticaret maliyetlerinde tasarruftan doğan maliyet bağlantıları da vardır.⁴⁸

Uluslararası emek hareketliliğinin bölgesel entegrasyon derecesi ve bölgesel üretim farklılıkları arasındaki ilişkiler üzerindeki etkilerini inceleyen Puga, Krugman, Krugman ve Venables ile Venables'in çalışmalarındaki modellerin varsayımlarını birleştirerek, bölgeler arasındaki emek hareketliliği ve girdi-çıktı bağlantılarının yığılaşmaya neden olan faktörler olarak belirtmiştir. Puga'nın bulduğu sonuçlar yukarıda belirtilen çalışmalardaki sonuçların aynısıdır. Ayrıca, ulaştırma maliyetleri ve yığılaşma arasındaki ters-U şeklindeki ilişki Puga tarafından ortaya konulmuştur. Puga bölgeler arasındaki emek hareketsizliğinin ekonomik entegrasyon ve bölgesel eşitsizlikler üzerinde iki etkisi olduğunu göstermiştir. Birinci olarak, emek hareketliliğinin olduğu ve olmadığı durumlardaki sonuçları karşılaştırırsak, yüksek ücretlerle birlikte emeğin hareketli olması yığılaşmaya ekstra bir katkı sağlamaktadır. Puga'ya göre emeğin bölgeler arası hareket-sizliği yığılaşmanın gecikmesine ve zayıf olmasına neden olacaktır. İkinci olarak, ticaret maliyetleri ve yığılaşma arasında monotonik olmayan bir ilişki vardır.⁴⁹

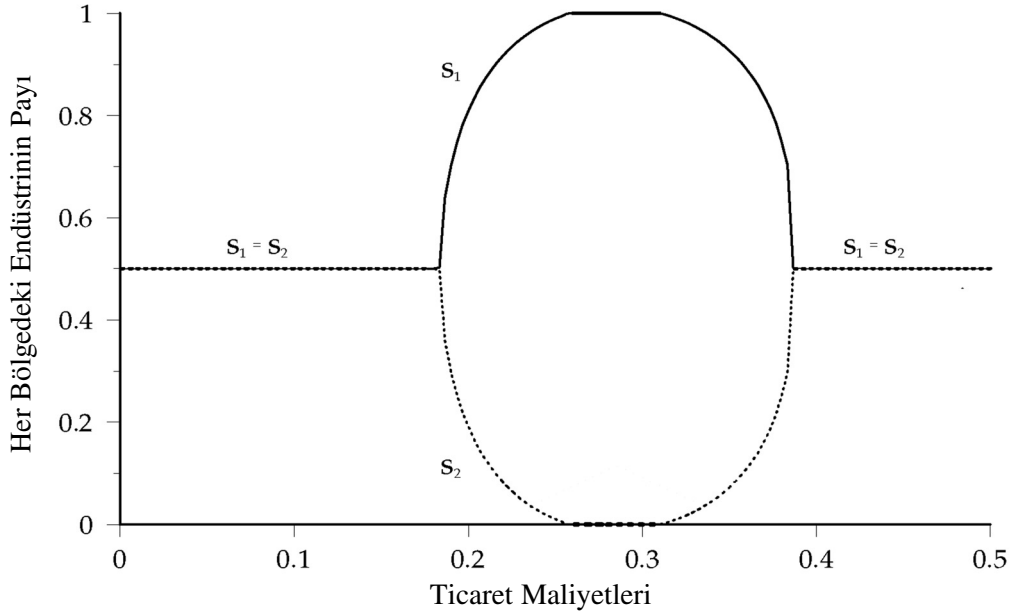
Şekil 4'de Puga modelinde ticaret maliyetlerindeki tedrici düşüş sırasında iki bölge arasında endüstrinin payında meydana gelen değişme görülmektedir. Şekilde, yüksek ticaret maliyetleri durumunda firmaların bölgeler arasında eşit olarak dağılacakları ama orta düzeydeki ticaret maliyetleri durumunda bazı bölgelerin diğer bölgelere göre daha fazla fir-

46. Anthony J. Venables, "Equilibrium Locations of Vertically Linked Industries," ss.341-359.

47. Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, "Globalization and the Inequality of Nations," *The Quarterly Journal of Economics*, 110/4 (Kasım 1995), ss.857-880.

48. Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, "Globalization and the Inequality of Nations," ss.857-880.

49. Diego Puga, "The Rise and Fall of Regional Inequalities," *European Economic Review*, 43/2 (15 Şubat 1999), ss.303-334.

Kaynak: Gianmarco I. P. Ottaviano ve Diego Puga, "Agglomeration in the Global Economy: A Survey of the New Economic Geography," ss.707-731.

ŞEKİL 4—Puga (1999)'da Ekonomik Entegrasyon ve Konumlanma

mayı çekebilecekleri gösterilmiştir. Fakat bu durum tam bir uzmanlaşma olmayacaktır. Düşük ticaret maliyetleri olduğu durumda ise iki bölgedeki endüstrinin payı yine eşit olacaktır. Krugman ve Venables'in modeliyle bu modeli karşılaştırdığımızda, Krugman ve Venables'in modelinde kümülatif nedensellik mekanizmasının olmadığını, ekonomik entegrasyon neticesinde endüstriyel faaliyetlerin konumlanmalarını pazar büyüklüğündeki ekzojen değişikliklerin belirlediğini söyleyebiliriz. 'Yeni Ekonomik Coğrafya Teorileri' ise, entegrasyon sürecinin başında bölgesel eşitsizliklerin artacağını fakat entegrasyon sürecinde bu eşitsizliklerin azalacağını ve birbirlerine eşit iki bölge olacağını söylemektedir.

Ekonomik entegrasyonun entegrasyona üye olan ülkelerin içerisindeki ekonomik faaliyetlerin konumlanması üzerindeki etkileri de 'Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi' çerçevesinde incelenmiştir. Bu konuda iki önemli model bulunmaktadır. Bu modellerden ilki Krugman ve Elizondo'nun, diğeri ise Fujita ve diğerlerinin modelleridir.⁵⁰

50. Gianni De Robertis, "European Integration and Internal Economic Geography: the Case of the Italian Manufacturing Industry 1971-1991," *The International Trade Journal*, 15/3 (Sonbahar 2001), ss.345-371; ve Masahisa Fujita ve Tomoya Mori, "Frontiers of the New Economic Geography," *Institute of Developing Economies, Discussion Paper*, No.27 (2005).

Krugman ve Elizondo ticarete liberalizasyonun imalat sanayi endüstrilerini yayılma yönünde teşvik ettiğini göstermişlerdir.⁵¹ Liberalizasyonla birlikte ticaret maliyetlerinin düşmesi ile ülkeler ürettikleri malların büyük bir kısmını yurt dışına ihraç ederken, tüketilecekleri malların büyük bir kısmını da ithal etme durumunda kalacaklardır. Bu durum neticesinde ise ileri ve geri bağlantılar zayıflayacak ve imalat sanayi endüstrileri ülke içlerine dağılacaklardır. Krugman ve Elizondo'nun modellerinde üç bölge bulunmaktadır: 1 ve 2 ile gösterilen ülke içerisindeki bölgeler ve 0 ile gösterilen diğer ülkeleri temsil eden bölge. Bu modelde merkezci güçleri, ileri ve geri bağlantılar, merkezkaç güçlerini ise arazi rantları oluşturmaktadır. Modelde emek 1. ve 2. Bölgeler arasında tam hareketli, fakat 0 ile ifade edilen bölge arasında hareketsizdir. Taşıma maliyetleri ülke içerisinde ve üçüncü bölge arasında buzdağı tipindeki taşıma maliyetidir (τ). 1. ve 2. Bölgeler ile 0 bölgesi arasındaki taşıma maliyetleri birbirlerine eşittir ($\eta_{1,0} = \eta_{2,0}$). τ , bölgeler arasındaki uzaklığı ve altyapı yatırımlarının kalitesini, η ise ticaret engellerini göstermektedir. Modelde ticarete liberalizasyonun ülke içindeki ekonomik coğrafya üzerindeki etkileri, ticaret engellerine (η) farklı değerler verilerek gösterilmiştir. Eğer ticaret engellerinin değeri çok yüksek ise uluslararası ticaret olmayacak ve ülke içindeki ekonomik faaliyetlerin dağılımı etkilenmeyecektir. Bu durumda ülke içindeki firmalar ara mallarına daha kolayca ulaşabilmek amacıyla bir arada bulunmak isteyeceklerdir. Eğer ticaret engellerinin değeri yeterince düşerse, bu durumda merkezkaç kuvvetleri daha baskın hale gelecek ve firmalar daha düşük ücretlerin olduğu bölgelere doğru hareket edeceklerdir. Krugman ve Elizondo'nun yaptığı simülasyonlar neticesinde ticaret engellerinin değeri, ara bir değer aldığı anda birkaç tane denge durumu oluşabileceğini göstermiştir. İmalat sanayinin simetrik olarak ülke içerisindeki bölgeler arasında bölündüğü durum veya alternatif olarak bölgelerden sadece birinde yoğunlaşmanın olduğu durum. Eğer ticaret engellerinin değeri yeterince düşükse bu durumda, simetrik dağılım tek durağan denge durumu olacaktır.⁵²

Bu modele alternatif bir model Paluzie tarafından geliştirilmiştir.⁵³ Krugman ve Elizondo'nun modeliyle Paluzie modeli arasındaki fark birbirlerinden farklı merkezkaç güçlerini modelin temeline almalarıdır. Paluzie çalışmasında standart Krugman modelindeki varsayımları kullanmıştır. Modelde yine ticaret engellerinin değerine farklı değerler verilerek simülasyonlar yapılmış ve ticarete liberalizasyonun etkileri gösterilmiştir. Paluzie modeli, Krugman ve Elizondo'nun sonucunun aksine uluslararası ticaret maliyetle-

51. Paul R. Krugman ve Raul Livas Elizondo, "Trade Policy and the Third World Metropolis," *Journal of Development Economics*, 49 (1996), ss.137-150.

52. Paul R. Krugman ve Raul Livas Elizondo, "Trade Policy and the Third World Metropolis," ss.137-150.

53. Elisenda Paluzie, "Trade Policy and Regional Inequalities," *Papers in Regional Science*, 80/1 (Ocak 2001), ss.67-85.

rinde meydana gelen düşmenin toplam endüstrinin belirli bölgelerde yoğunlaşmasına eden olacağını belirtmektedir.⁵⁴

Krugman ve Elizondo ile Paluzie'nin modelleri, uluslararası ticaret maliyetlerinde meydana gelen düşmenin toplam endüstri üzerindeki etkilerini inceleyen modellerdir. Endüstrilerin konumlanma patenlerinin değişmesi tüm endüstriler için aynı olmayabilir. Fujita ve diğerleri liberalizasyonun, belirli endüstrilerin mekânsal kümelenmelerine ve bölgesel uzmanlaşmaya neden olacağını göstermişlerdir. Bu modelde, merkezci güçler, standart 'Yeni Ekonomik Coğrafya' modellerinde olduğu gibi, ileri ve geri bağlantılar, merkezkaç güçleri ise, her bölgedeki nihai tüketici talebinden doğmaktadır. Modelde, ticaret engellerinin değeri azaldıkça hem merkezci hem de merkezkaç güçler zayıflayacaktır. Ticarete serbestleşme sonucunda yerli firmalar daha fazla oranda dışarıdan ara malları ithal edecekler, tüketicilerde bütçelerinden daha fazla kısmı dışarıdan ithal edilen tüketim mallarına harcayacaklardır. Fujita ve diğerlerinin sayısal simülasyonlar neticesinde, ekonomik entegrasyondan sonra, merkezkaç güçlerinin üstün geleceğini ve bölgelerdeki uzmanlaşma derecesinin artma eğiliminde olduğunu göstermişlerdir.⁵⁵

SONUÇ

Çalışmada incelenen bu üç teorik yaklaşım da ekonomik entegrasyon sonucunda uzmanlaşma ve yoğunlaşmanın arttığını tahmin etmekte fakat bu durumun sebepleri konusunda farklı açıklamalarda bulunmaktadır.

'Geleneksel Ticaret Teorisi' uzmanlaşma ve endüstriyel faaliyetlerin konumlanmasını karşılaştırmalı üstünlükler ile açıklamaktadır. Karşılaştırmalı üstünlükler ise ülkelerin emek verimliliği (teknoloji) farklılıklarından veya göreceli faktör donanımı farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Geleneksel teorinin temel varsayımları olan tam rekabet piyasası, ürünlerin homojenliği ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımları sonucunda ekonomik faaliyetler bölgeler arasında eşit oranda dağılacaklardır. 'Geleneksel Ticaret Teorisi' ekonomik entegrasyon sonucunda uzmanlaşmanın artacağını ve üretimin ülkelerin veya bölgelerin karşılaştırmalı üstünlüklerine göre yeniden konumlanacağını öngörmektedir.

---

54. Ekonomik entegrasyonun, üye ülkelerin içerisindeki imalat sanayi endüstrilerinin tamamının ülke içerisinde belirli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olacağını söyleyen diğer çalışmalar: Olga Alonso-Villar, "Large Metropolises in the Third World: An Explanation," *Urban Studies*, 38/8 (Temmuz 2001), ss.1359-1371; ve Philippe Monfort ve Rosella Nicolini, "Regional Convergence and International Integration," *Journal of Urban Economics*, 48/2 (Eylül 2000), ss.286-306.

‘Yeni Ticaret Teorileri,’ ‘Geleneksel Ticaret Teorileri’nin temel varsayımları olan tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarını terk ederek eksik rekabet piyasaları ve ölçeğe göre artan getiri varsayımlarını analize katmışlardır. ‘Yeni Ticaret Teorileri’ ticaretin yapısını ölçek ekonomileri ve ürün farklılaştırması temeline dayandırmaktadırlar ‘Yeni Ticaret Teorileri’nde, ölçeğe göre artan getiriler, ulaştırma maliyetleri ve kaynakların asimetrik dağılımı otarşiyi önlemekte ve bunlar ekonomik faaliyetlerin yoğunlaşmalarının ana belirleyicileri olmaktadır. Teori, piyasa büyüklüğü etkisi olarak adlandırılan etkiyle ülkelerin yurt içinde pazarı daha büyük olan malların ihracatını yapacağını belirtmektedir. ‘Yeni Ticaret Teorileri’nde, ölçeğe göre artan getirili ekonomik faaliyetler bir bölgede (daha büyük yerel pazarın olduğu ülkede), ölçek ekonomilerinden yararlanmak ve maliyetlerini minimize etmek amacıyla yoğunlaşırlar. Diğer şeyler sabit olduğu zaman, tarifelerin tamamen kaldırıldığı koşulda bütün ölçeğe göre artan getirili faaliyetler talebin daha büyük olduğu merkez ülkede yoğunlaşma eğiliminde olacaklar ve uzmanlaşma artacaktır. ‘Yeni Ticaret Teorileri’nde ticaret ve uzmanlaşma egzogen olarak pazarın büyüklüğü ile belirlenmekte ve teori, aynı büyüklükteki ülkeler arasındaki ‘merkez-çevre’ yapısını açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır.

‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’nde sanayinin mekân tercihi, merkezci güçler ve merkezkaç güçler ile açıklanmaktadır. Sanayinin belli bir merkezde yoğunlaşmasını sağlayan merkezci güçler, piyasa büyüklüğü, işgücü piyasasının derinliği ve dışsal ekonomilerdir. Sabit faktörler, toprak rantı ve negatif dışsal ekonomiler olarak ifadesini bulan merkezkaç güçleri ise sanayinin belli bir merkezde yoğunlaşmasını engelleyen güçlerdir. Bu iki birbirine zıt gücün göreceli üstünlüğü o merkezde bir yoğunlaşma olmasını ya da o merkezden uzaklaşmasını belirler. ‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’ne göre, ekonomik entegrasyon sonucunda bir ‘merkez-çevre’ yapısı oluşacak, uzmanlaşma ve yoğunlaşma artacaktır. Ancak bu durum, çevrede yer alan ülkelerin aleyhine olacaktır. ‘Yeni Ekonomik Coğrafya Teorisi’nin temel modellerinden birisi olan merkez-çevre modelinde artan ölçek ekonomilerinin var olduğu koşullarda emeğin serbest dolaşımı ve ticaret maliyeti arasındaki etkileşim üretimin belirli bölgelere toplanmasını sağlamaktadır. Emeğin serbest dolaşımının olmadığı dikey bağlantılar modelinde ise, üretimin yukarı ve aşağı aşamalarında yer alan firmaların dikey entegrasyonunun üretimin belli alanlarda toplanmasını sağladığı gösterilmiştir.⁵⁵

55. Masahisa Fujita, Paul R. Krugman ve Anthony J. Venables, *Spatial Economy Cities, Regions and International Trade*, ss.329-343.